

λιγμένο πλαίσιο εξελληνίσης. Ο ελληνικός εθνικισμός εξελίσσεται και, προσαρμοζόμενος στις αρχές της «αποικιοκρατικής και εθνοποιητικής λογικής, που πρυτανεύει σε όλες τις διακεκαυμένες ζώνες την εποχή των εθνικισμών [...] εκδηλώνεται ως σύγχρονη προσπάθεια για εξελληνίση του τόπου δια της *ρίψεως* ελληνικού στοιχείου, και αποτελεί τον κοινό παρονομαστή της ελληνικής πολιτικής στη Μακεδονία έως το 1912 αλλά και στη συνέχεια» (σ. 141). Αυτό το μίγμα αποικιοκρατικής και εθνοποιητικής λογικής εντοπίζει ο Καράβας στους απόστολους του ελληνικού εθνικισμού, λογική εμπνευσμένη κάποτε από μια άκρως εθνεγερτήρια «ιδεολογική σκευή»: «Βεβαίως κτήνη είναι οι βουλγαρόφωνοι ούτοι, αλλά κτήνη λαλούντα την βουλγαρικήν [...]», κατά το υπόμνημα του *par excellence* ιδεολόγου Ι. Δραγούμη προς το Υπουργείο Εξωτερικών, τον Δεκέμβριο του 1903 (σ. 166), που με αυτήν τη διατύπωση κλείνει την «ολοκληρωμένη» πρότασή του για την «κατάκτηση» της Μακεδονίας.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν («Οι άφρονες ομογενείς και η εκκαθάριση του αμφισβητούμενου εδάφους», σ. 172-185, ή «περί της αγοράς της πατρίδος του Μεγάλου Αλεξάνδρου», σ. 186-194), ο Καράβας προβαίνει, μέσα από τις μαρτυρίες, σε μια μοναδική χαρτογράφηση του περιεχομένου του «απελευθερωτικού» αγώνα στη Μακεδονία, στις αρχές του 20ού αιώνα. Έχοντας τον καλύτερο σύμμαχο στο πλευρό του – τους ίδιους τους «εθναποστόλους» και τα κείμενά τους– θα επιμείνει στις αθέατες διαστάσεις του «απελευθερώνουμε» τη Μακεδονία, που εντέλει ταυτίζεται με το «υποδουλώνουμε» τον αγροτικό πληθυσμό της. Η επισήμανσή του είναι καίρια, καυστική και κτυπά στην καρδιά τον ελληνικό εθνικισμό: «Το “να υποδουλώσωμεν” [τα καίρια τσιφλίκια, κατά τη διατύπωση του ιατρού Ι. Κ. Βλάχου εκ Κρουσόβου] [...] συμπυκνώνει, σε μια λέξη, την ελληνική απάντηση στο αίτημα τα απελευθέρωσης από τον τουρκικό ζυγό των βουλγαρόφωνων μακεδόνων χριστιανών, που βίωναν αυτόν τον ζυγό». Είναι η απάντηση στο «Ελευθερία ή θάνατος» της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (ΕΜΕΟ); Είναι η απάντηση στο σύνθημα η «Μακεδονία στους Μακεδόνες» (σ. 185). Το βιβλίο ολοκληρώνεται με το «αλεξιφάρμακον» που «συνταγογραφεί» την υστάτη ο πρόξενος Σακτούρης το 1909 (σ. 215-220) και το οποίο, σε αντίθεση με το σχέδιο Ευταξία του 1880, οφείλει πλέον να χορηγήσει το ίδιο το ελληνικό κράτος. Η ταυτόχρονη επίλυση του αγροτικού και του εθνικού ζητήματος πρέπει να επιτευχθεί με «ταχυδακτυλουργικό τρόπο» την τελευταία

στιγμή από τα ελληνικά χρώματα. Η κοινωνική «απελευθέρωση» των κολλήγων επιτυγχάνεται τελικά, κατά Σακτούρη –και όχι μόνο, όπως η μετά την απελευθέρωση εποχή έδειξε– μέσα από τον εθνικό φρονηματισμό τους.

Το βιβλίο του Καράβα είναι συναρπαστικό. Χωρίς μεγαλοστομίες και επιστημονικοφανές ύφος, με αυτή την τόσο γνώριμη από άλλες μελέτες του λιτή γλώσσα, ένα ύφος άλλοτε υπαινικτικά περιπαικτικό, άλλοτε σαρκαστικό, πάντα όμως καίριο, ο Καράβας επιβεβαιώνει αυτό που γνωρίζουμε εδώ και πολύ καιρό. Είναι αυτό το εξαιρετικό –και σπάνιο πλέον– δείγμα ιστορικού, για τον οποίο εν αρχή είναι οι πηγές, οι μαρτυρίες. Στη συνέχεια είναι οι άνθρωποι, οι κοινωνίες και οι περιπέτειές τους, εν τόπω και χρόνω. Τέλος είναι ο ρόλος του ιστορικού: να «ενορχηστρώσει» τα παραπάνω, ώστε να προσφέρει τα εργαλεία για αναστοχασμό πάνω σε κρίσιμα προβλήματα του παρελθόντος που σέρνονται στο παρόν. Βαθιά στοχαστικός ο ίδιος, έξω και πέρα από οποιαδήποτε μόδα και τάση, με τους «Μακάριους» του δεν τον ενδιαφέρει, τελικά, να καυτηριάσει ή να αποδομήσει τον ελληνικό εθνικισμό. «Οι από κάτω» της Μακεδονίας τον ενδιαφέρουν στο πλαίσιο ενός εθνικισμού που συντονίζει τον βηματισμό του με αυτόν του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού. Χωρίς να διαλαλεί τη θεωρητική του σκευή, ο Καράβας μαρτυρεί τα πάθη των «άλαλων» της Ιστορίας, όταν τους δίνουν τη φωνή που θέλουν οι μεγάλοι «οραματιστές». Και σε αυτό ο Καράβας δεν κάνει καμιά έκπτωση. Οι «Μακάριοι» του αναφέρονται πρωτίστως σε ένα κοινωνικό ζήτημα, το οποίο ο ελληνικός εθνικισμός «κουκούλωσε» κάτω από τα απαράγραπτα (ή απεριγράπτα) δίκαια του έθνους.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- 1 Βλ. Σπύρος Καράβας, «Η Μεγάλη Βουλγαρία και η “Μικρά Ιδέα”», στον τόμο «*Εν έτει...*» 1878/1922, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2008, σ. 11-81, 143-168.

ΛΕΝΑ ΚΟΡΜΑ

Για το βιβλίο: Stéphane Dufoix / Carine Guerassimoff / Anne de Tinguy (επιμ.), *Loin des yeux, près du cœur. Les États et leurs expatriés*, Sciences Po. Les Presses, Παρίσι 2010, 341 σ.

Το συλλογικό έργο που επιμελήθηκαν οι Stéphane Dufoix, Carine Guerassimoff και Anne de Tinguy δεν αποτελεί απλώς άλλο ένα προϊόν της πλούσιας, ούτως ή άλλως, γαλλικής ιστοριογραφίας σε θέματα θεωρίας και κοινωνιολογίας της μετανάστευσης. Αντιθέτως, το συγκεκριμένο έργο πραγματεύεται μια προβληματική, όχι τόσο γνωστή, όπως είναι η στάση και οι εκάστοτε πολιτικές που εφαρμόζουν τα διάφορα κράτη απέναντι στους πολίτες τους ή τους απογόνους τους που είναι εγκατεστημένοι μόνιμα εκτός των συνόρων τους. Αξίζει, εξάλλου, να τονιστεί ότι πρόκειται για ένα από τα πρώτα βιβλία στη διεθνή βιβλιογραφία που εξετάζει αυτό το ζήτημα, και μάλιστα συγκριτικά.¹ Το έργο φέρει τον τίτλο «Μακριά από τα μάτια, κοντά στην καρδιά» (*Loin des yeux, près du cœur*), θέλοντας να τονίσει τον ιδιαίτερο δεσμό που αναπτύσσεται ανάμεσα στα κράτη και τους αποδήμους τους. Ο συλλογικός αυτός τόμος, εκτός από την αρκετά αναλυτική και μεθοδολογικά τεκμηριωμένη εισαγωγή του Stéphane Dufoix, περιλαμβάνει δεκατέσσερα άρθρα.

Πρόκειται για διαφορετικές ιστορίες (case studies), που η κάθε μια από αυτές προσεγγίζει μια ξεχωριστή έκφανση αυτού του ζητήματος και εκφράζει αντίστοιχα και την πολυπλοκότητά του. Ωστόσο, αν και το κάθε κείμενο περιγράφει μια συγκεκριμένη περίπτωση μιας χώρας –με το δικό της πολιτικό και ιστορικό παρελθόν και τις δικές της ιδιαιτερότητες–, όλα μαζί μας επιτρέπουν να εμβαθύνουμε ακόμα περισσότερο στην ανάλυσή μας. Έτσι, ενδιαφέρον πα-

Η Λένα Κορμά είναι ιστορικός.

ρουσιάζει όχι μόνο το πώς η κάθε χώρα αντιμετωπίζει τους εκτός συνόρων πολίτες της, αλλά και το τι ακριβώς συμβαίνει στο εσωτερικό της που την ωθεί να εφαρμόσει, στην εκάστοτε χρονική στιγμή, μια συγκεκριμένη πολιτική.

Η ανάλυση, με άλλα λόγια, της πολιτικής όλων αυτών των κρατών επικεντρώνεται, όχι μόνο στα εκτός αλλά και στα εντός των συνόρων, προσφέροντας έτσι στον αναγνώστη τη δυνατότητα να παρακολουθήσει, από διαφορετική σκοπιά, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διεργασίες που λαμβάνουν μέρος στο εσωτερικό μιας χώρας. Ο Dufoix στην εισαγωγή του, επιχειρεί να δείξει την ξεχωριστή, αλλά και περίπλοκη ταυτόχρονα, σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο εκτός και το εντός. Κατά τον συγγραφέα, για να υπάρχει μια ταυτότητα και μια σταθερότητα σε ένα κράτος, αυτό πρέπει να μπορεί να ελέγχει την κινητικότητα, τόσο αυτών που εισέρχονται όσο και αυτών που εξέρχονται των συνόρων του. Αντιστοίχως, για να μπορεί να ελπίζει στην εκτός συνόρων παρουσία του, πρέπει να είναι σε θέση να διαχειρίζεται το ζήτημα της ταυτότητας και της σταθερότητας.

Η προβληματική της παρούσας έκδοσης αποκτά, επιπλέον, ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον, αν αναλογιστεί κανείς το πόσο πολύ αφορά τη σημερινή εποχή, την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση έχει αρκετά συχνά ειπωθεί ως η εποχή της εξαφάνισης των εθνών-κρατών, εξαιτίας της αδυναμίας των κρατικών συνόρων να εμποδίσουν τον πολλαπλασιασμό των μεταναστευτικών ροών. Εντούτοις, η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, ειδικά ως μια διαδικασία που ενθαρρύνει τις οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές και κοινωνικές επαφές, εμπεριέχει αντιστοίχως και μια δυναμική μέσω της οποίας τα κράτη μαθαίνουν να διαχειρίζονται όλο και περισσότερο, όλο και καλύτερα, τους πληθυσμούς τους που ζουν εκτός των κρατικών συνόρων. Πολιτικές, όπως αυτές της ιθαγένειας –ή της διπλής ιθαγένειας–, της πολιτικής εκπροσώπησης ή του δικαιώματος της ψήφου, οι πολιτικές του πολιτισμικού, θρησκευτικού ή συμβολικού δεσμού, όλο και πολλαπλασιάζονται παγκοσμίως. Το κράτος δεν βρίσκεται, όπως δηλώνει και ο τίτλος του βιβλίου, «μακριά από την καρδιά» των πολιτών ή πρώην υπηκόων του, δείχνοντας καχυποψία και αδιαφορία, αλλά μόνο «μακριά από τα μάτια», αφού εφαρμόζει πολιτικές ελέγχου και αναπτύσσει συνδυαστικές πρακτικές. Η ύπαρξη διαφόρων προγραμμάτων και δραστηριοτήτων, που αγνοούν τα κρατικά σύνορα και απευθύνονται σε άτομα που αναγνωρίζονται μεταξύ τους από μια κοινή καταγωγή, έχουν

ως αποτέλεσμα να παράγουν ένα έθνος του οποίου τα νοητά σύνορα εκτείνονται πέρα από την κρατική επικράτεια.

Στο πλαίσιο αυτό, ένα από τα πιο καιρία ζητήματα που έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τις κρατικές πολιτικές έναντι των αποδήμων είναι και το θέμα της ιθαγένειας –ή της διπλής ιθαγένειας– και του τρόπου διαιώνισής της (*jus solis/jus sanguinis*). Ο Abdelmalek Sayad, στην έρευνά του για τη μετανάστευση των Αλγερινών στη Γαλλία, εστίασε στην παράδοση συναισθηματική θέση στην οποία βρίσκονται όσοι αποκτούν την ιθαγένεια της χώρας υποδοχής τους ανάμεσα σε ένα εντός και ένα εκτός, χωρίς τελικά να αισθάνονται ότι ανήκουν πουθενά αποκλειστικά. Κατά τον Sayad, με άλλα λόγια, η παράδοση αυτή κατάσταση έχει ως αποτέλεσμα να βρίσκεται κάποιος *συναισθηματικά* στη χώρα καταγωγής του και *φυσικά* στη χώρα υποδοχής του. Με βάση, λοιπόν, αυτή τη λογική πρότεινε τη δημιουργία μιας επιστήμης της μετανάστευσης, μιας *επιστήμης της απουσίας* (*science de l'absence*).

Στον αντίποδα αυτής της σκέψης, ο Dufoix, χωρίς βεβαίως να αγνοεί τη σπουδαιότητα και τη συνεισφορά του έργου του Sayad, προτείνει τη δημιουργία μιας *επιστήμης της διπλής παρουσίας* (*science de la double présence*), η οποία θα μπορεί να αντιληφθεί τις πολυάριθμες αλλαγές που γίνονται στη σχέση των μεταναστών με τον χώρο και των συνδυαστικών πρακτικών με αυτόν. Οι νέες τεχνολογίες ενημέρωσης και επικοινωνίας και οι ευκαιρίες που προσφέρουν τα κράτη στους αποδήμους τους περιορίζουν την απομάκρυνση στη γεωγραφική της μόνο διάσταση, εφόσον επιτρέπουν σε όλο και περισσότερους ανθρώπους να ζουν με έναν τρόπο «και εδώ και εκεί», να είναι δηλαδή «παρόντες» και στα δυο μέρη.

Παράλληλα, ο νεοζηλανδός γεωγράφος Alan Gamblen, επισημαίνει με τη σειρά του, ότι η ανάλυση της διεθνικότητας δεν πρέπει να θεωρεί το κράτος ως ξεπερασμένο ούτε ότι υπερβαίνει τα δικαιώματά του, όταν επιχειρεί να ενσωματώσει τους αποδήμους του σε μια πολιτική επιτήρησης, διότι, ιστορικά, η δράση των κρατών δεν ήταν ποτέ αυστηρώς περιορισμένη στα εδαφικά σύνορα. Προτείνει, μάλιστα, να ονομαστεί «κράτος αποδημίας» (*État d'émigration*) το κομμάτι του κρατικού μηχανισμού που ασχολείται με το ζήτημα της διαχείρισης της αποδημίας (*émigration*), είτε αυτή αφορά όσους φεύγουν είτε αφορά τις κοινότητες που διαμορφώνουν στη χώρα υποδοχής. Στον προβληματισμό του Gamblen εντάσσεται και η οπτική του παρόντος

έργου. Σύμφωνα με τον Dufoix, στόχος του βιβλίου είναι να πάει ένα βήμα παραπέρα και να συζητήσει θέματα απόντα από τις μέχρι τώρα υπάρχουσες επιστημονικές εργασίες τα οποία αρθρώνονται γύρω από τρεις βασικές ενότητες.

Η πρώτη, λοιπόν, ενότητα εξετάζει τις ιστορικές μεταβολές που υφίσταται η σχέση ανάμεσα στο κράτος και τους εκτός συνόρων πολίτες του, καθώς και τη μετάβαση πολλών χωρών από μια πολιτική αδιαφορίας σε μια πολιτική ελέγχου και προστασίας. Η κατανόηση των ιστορικών αυτών διαδικασιών είναι απαραίτητη προκειμένου να μπορέσουμε να αντιληφθούμε καλύτερα τις σύγχρονες κρατικές πολιτικές. Η Carine Guerassimoff εξετάζει τα βασικότερα σημεία της κινέζικης πολιτικής, από το πρώτο μισό του 19ου έως και τις αρχές του 21ου αιώνα, απέναντι σε όσους είναι μόνιμα εγκατεστημένοι στο εξωτερικό, τους *Chinois d'outre mer*. Έτσι, ενώ, λόγω χάρη, κατά την Πολιτιστική Επανάσταση (1966-1977) δεν υπήρχε εκ μέρους του κινέζικου κράτους καμιά επαφή με όσους βρίσκονταν στο εξωτερικό, από τα τέλη της δεκαετίας του '70 και τις αρχές του '80, αρχίζουν οι πρώτες προσπάθειες αναθεώρησης της πολιτικής αυτής. Η στάση της Κίνας επαναπροσδιορίζεται εντελώς στη συνέχεια, με την ενθάρρυνση της φοιτητικής και την αύξηση της γυναικείας μετανάστευσης.

Παρομοίως, το παράδειγμα του Μαλί, όπως το παρουσιάζει η Daouda Gary-Toukara, δείχνει ξεκάθαρα, όπως είναι άλλωστε αναμενόμενο, ότι αλλαγές στην πολιτική κατάσταση της κάθε χώρας επηρεάζουν αντιστοίχως και τις σχέσεις με τους εκτός συνόρων υπηκόους τους. Κατά τον συγγραφέα, ο ρόλος που το κράτος επιθυμεί να διαδραματίσουν όσοι πολίτες του βρίσκονται μόνιμα στο εξωτερικό, διαμορφώνει και την πολιτική που αυτό θα εφαρμόσει. Έτσι, για παράδειγμα, εάν κριθεί ότι οι κοινότητες του εξωτερικού μπορεί να αποτελέσουν σημαντική οικονομική πηγή για τη χώρα καταγωγής τους, η κρατική πολιτική ευνοεί τις στενές επαφές με αυτές. Απεναντίας, η στάση του κράτους διαφοροποιείται, αν θεωρηθεί πως οι κοινότητες αυτές αντιτίθεται στο πολιτικό του καθεστώς και δραστηριοποιούνται για την ανατροπή του.

Ο Guido Tintori θεωρεί πως για να μπορέσει κανείς να μελετήσει τη στάση που τηρεί το ιταλικό κράτος απέναντι σε όσους ζουν εκτός συνόρων, οφείλει να εξετάσει, αναλυτικά και ιστορικά, τις πολιτικές γύρω από την ιθαγένεια. Ο Tintori κάνει μια ιστορική αναδρομή των νόμων, αναδεικνύοντας τα παρασκήνια και τις διαβουλεύσεις για την

ψήφισή τους, έτσι ώστε να τονίσει την άμεση ανάγκη αναθεώρησης της σύγχρονης ιταλικής πολιτικής γύρω από την ιθαγένεια των αποδήμων της. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα κείμενο που στηρίζεται στο παρελθόν για να ασκήσει κριτική στο μέλλον της σχέσης και στις οικονομικές παραμέτρους ανάμεσα σε αυτούς τους δυο πόλους. Αντιστοίχως, ένα θέμα καίριο, που ακόμα και σήμερα αποτελεί ζητούμενο για πολλές ευρωπαϊκές χώρες και σημείο έντονης τριβής ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα, κυρίως εν όψει εκλογικών αναμετρήσεων, πραγματεύεται η Joëlle Garrigaud-Maylam. Η συγγραφέας θίγει μέσα από μια ιστορική επισκόπηση το ζήτημα του δικαιώματος της ψήφου και της πολιτικής εκπροσώπησης των Γάλλων που είναι μόνιμα εγκατεστημένοι στο εξωτερικό. Εξετάζει, δηλαδή, όλες εκείνες τις πολιτικές διεργασίες που έχουν ως αποτέλεσμα τη σημερινή εκπροσώπηση των Γάλλων του εξωτερικού στη Βουλή και τη Γερουσία.

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πτυχή, αναλύει στο κείμενο της η Laurie A. Brand για το Μαρόκο, την Τυνησία και την Ιορδανία. Η Brand επισημαίνει πως, εάν θέλουμε να κατανοήσουμε την πολιτική και τις προθέσεις ενός κράτους, είναι σημαντικό να σταθούμε και να αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο αναφέρεται στους εκτός συνόρων πολίτες του και τι ονομασία δίνει στους αντίστοιχους οργανισμούς και υπηρεσίες. Η επιλογή των όρων, θα μπορούσε να αντανakλά τον τρόπο με τον οποίο το κράτος βλέπει αυτά τα άτομα, ένα μέρος του ρόλου που επιθυμεί να διαδραματίσουν στην εθνική οικονομία, στο κοινωνικοπολιτικό σύστημα ή στις διμερείς σχέσεις ανάμεσα στη χώρα αποστολής και στη χώρα υποδοχής. Μια προσεκτική ανάλυση της ιστορίας της μετανάστευσης της κάθε χώρας μαρτυρά ότι σοβαρά γεγονότα, εσωτερικά ή εξωτερικά, επιφέρουν, εκτός των άλλων, και αλλαγές στην ονομασία των μεταναστών της.

Στην καινοτομία που αποτελεί για ορισμένα κράτη η ενσωμάτωση στον εθνικό χώρο απογόνων υπηκόων τους, οι οποίοι δεν κατέχουν την ιθαγένειά τους επικεντρώνεται η δεύτερη ενότητα. Το γεγονός, δηλαδή, να διατηρείται ένας σύνδεσμος με το κράτος αποστολής που δεν στηρίζεται στην υπηκοότητα αλλά στην καταγωγή, οδηγεί σε αυτό που, όπως σημειώνει ο Dufoix στην εισαγωγή του, αποκαλείται «υπερ-κρατικό έθνος» (*nation outre-étatique*). Ενδεικτικό παράδειγμα, μπορεί να αποτελέσει η περίπτωση της Ελλάδας, σύμφωνα με τη συμβολή της Λίνας Βεντούρα στον παρόντα τόμο. Η Βεντούρα μέσα από το κείμενό της, όχι μόνο περιγράφει την ιστορική εξέλιξη

όρων ιδιαίτερα πολιτικά και συναισθηματικά φορτισμένων, όπως είναι η *διασπορά*, η *ομογένεια*, ο *οικουμενικός ελλητισμός*, αλλά παράλληλα συζητά κριτικά –στοιχείο που κατά τη γνώμη μου δίνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο κείμενό της–, την ιδεολογική τους χρήση από τις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις, κυρίως μετά το 1974. Έμφαση δίνεται στις διάφορες κρατικές πολιτικές που εφαρμόζονται όλα αυτά τα χρόνια, λαμβάνοντας υπόψη, από τη μια πλευρά, τη διεθνή συγκυρία, τις κυρίαρχες ιδεολογικές προσταγές, τις οικονομικές και πολιτικές προτεραιότητες της Ελλάδας στην εκάστοτε χρονική στιγμή, αλλά και την καθοριστική συμβολή, από την άλλη, της Εκκλησίας καθώς και ποικίλων θεσμών και οργανώσεων της διασποράς.

Στην πολιτική που τηρεί η Γερμανία και τις βασικές διαφοροποιήσεις αυτής, απέναντι στους *Aussiedler* (ή *Spätaussiedler* μετά το 1993), τα μέλη, δηλαδή, των αποκαλούμενων «γερμανικών» μειονοτήτων της ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, εστιάζει η Bénédicte Michalon. Η συγγραφέας αναφέρεται στο πώς η εγκατάσταση αυτών των ατόμων στη Γερμανία, με βασικό κριτήριο την εθνοτική καταγωγή, διευκολυνόταν αρχικά. Εντούτοις, στη συνέχεια το κριτήριο αυτό αρχίζει να μην υπολογίζεται και να διαφοροποιούνται οι όροι και οι προϋποθέσεις εισόδου στη Γερμανία, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται ως μία, μεταξύ άλλων, ομάδα μεταναστών.

Μετά τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και την κατάρρευση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, μειονότητες που από πολύ παλιά αποτελούσαν μέρος μιας αυτοκρατορίας, βρίσκονται να είναι πολίτες ενός εθνικού κέντρου, ενώ η εθνική καταγωγή τους τους συνδέει με κάποιο άλλο κράτος. Η ουγγρική περίπτωση, σύμφωνα με τη Judith Tóth, δείχνει μέχρι ποιο σημείο πληθυσμοί μιας εθνοτικής ομάδας που ζουν σε γειτονικές χώρες, διαφοροποιούνται από τους υπόλοιπους υπηκόους και εξαρτώνται επισήμως από διαφορετικές πολιτικές και διακριτές νομικές ρυθμίσεις. Ανάλογη είναι και η ρωσική περίπτωση. Η Anne de Tinguy αναφέρεται στη διαφορετική πολιτική που τηρεί η Ρωσία απέναντι στους *συμπατριώτες* (*compatriotes*) του εξωτερικού, σύμφωνα με την επίσημη κρατική ορολογία. Έτσι, ευνοεί τη δημιουργία ενός δικτύου οργανώσεων που αντιπροσωπεύουν τους Ρώσους στο εξωτερικό, και με τους οποίους το επίσημο κράτος μπορεί να αναπτύξει προνομιούχες σχέσεις. Ταυτόχρονα, όμως, ενθαρρύνει την εισροή και εγκατάστασή τους σε περιοχές της χώρας με

στρατηγική σημασία που είτε είναι αραιοκατοικημένες είτε έχουν ανάγκη από εργατικό δυναμικό. Διευκολύνει, εξάλλου, την πρόσβαση στη διπλή ιθαγένεια σε όσους βρίσκονται στις χώρες που δημιουργήθηκαν από την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω περιπτώσεις, η εφαρμογή μιας συγκεκριμένης πολιτικής για ορισμένες ομάδες Ινδών του εξωτερικού δεν είναι αποκλειστική απόρροια των επιλογών του ίδιου του κράτους. Με αφορμή την ημερίδα που οργανώνεται κάθε χρόνο αφιερωμένη στη διασπορά, η Ingrid Thewarth δείχνει ότι είναι οι ίδιοι οι εκπαιδισμένοι (ή οι αντιπρόσωποί τους) που συνδράμουν με τη δράση τους καταλυτικά, στην ανάπτυξη μιας συγκεκριμένης κρατικής πολιτικής. Έτσι, η τάση να αντιμετωπίζονται προνομιακά οι *Non-Resident Indians* (NRI, Ινδοί υπήκοοι που ζουν στο εξωτερικό) ή οι *Persons of Indian Origin* (PIO: άτομα που δεν έχουν ινδική υπηκοότητα, αλλά μπορούν να ισχυριστούν ότι ήταν Ινδοί υπήκοοι ή ότι έχουν έναν γονιό ή έναν παππού/μία γιαγιά που υπήρξε Ινδός/ή σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του Συντάγματος της Ινδίας ή τη *Citizenship Act* του 1955) που ζουν στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, είναι αποτέλεσμα δικών τους πρωτοβουλιών και κινητοποιήσεων τις οποίες απηύθυναν προς τη χώρα καταγωγής τους.

Το ερώτημα αν τα άτομα που βρίσκονται μόνιμα εγκατεστημένα στο εξωτερικό αποτελούν πρόβλημα ή κινητήριο μοχλό για τα κράτη καταγωγής, θέτει η τρίτη και τελευταία ενότητα του έργου αυτού. Η συζήτηση γύρω από αυτό το ερώτημα συμβάλλει στο να κατανοήσουμε καλύτερα, όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται από τα κράτη τους, αλλά και το πώς τελικά η ίδια η εκτός συνόρων παρουσία τους φέρεται να επιβάλλει την τήρηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής στάσης. Αν και τα τελικά αποτελέσματα των προεδρικών εκλογών του 2006 έδειξαν ελάχιστη συμμετοχή Μεξικανών που ζουν στο εξωτερικό, ο αγώνας για τη μονιμοποίηση αυτού του δικαιώματος δεν αποτελεί μόνο απόφαση του επίσημου κράτους τους. Απεναντίας, οι Μεξικανοί του εξωτερικού, και κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών, σύμφωνα με την Jesús Martínez-Saldaña, διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις για την κατοχύρωση των πολιτικών τους δικαιωμάτων στη χώρα καταγωγής τους. Παρόμοια, ήταν και η κινητοποίησή τους για την τροποποίηση του νόμου σχετικά με τη διπλή ιθαγένεια.

Ανάλογης προβληματικής είναι και οι περιπτώσεις της Κροατίας και της Χιλής, όπως τις εξετάζουν οι Francesco Ragazzi και

Cécilia Baeza αντίστοιχα. Η «κροατική διασπορά» δεν αποτελεί απλώς μια πολύ σημαντική οικονομική πηγή, αλλά είναι κυρίως εκείνη που ανέλαβε να επικυρώσει τη νομιμότητα του νεοϊδρυθέντος κράτους. Η ανάδυση, μάλιστα, μιας οργανωμένης ομάδας επιρροής (κροατικό lobby εξωτερικού) επέτρεψε την εξ αποστάσεως κινητοποίηση κατά τη διάρκεια του πολέμου, και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη συνέχεια στην εξέλιξη των εθνικών ζητημάτων. Η Baeza αναλύει την εξέλιξη της πολιτικής της Χιλής ως προς τους Χιλιανούς του εξωτερικού από το τέλος του καθεστώτος του Pinochet μέχρι σήμερα. Η συγγραφέας υπογραμμίζει τις πολυπλοκότητες της μετάβασης από μια πολιτική αδιαφορίας απέναντι σε αυτούς που θεωρούνταν αντίπαλοι του καθεστώτος, σε μια πολιτική που θέλει να διατηρεί στενές επαφές με όσους ζουν εκτός των συνόρων του. Και σε αυτή την περίπτωση, τα άτομα εκφράζουν ένα πολύ σημαντικό οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό δυναμικό ενός κράτους που εξέρχεται από ένα αυταρχικό καθεστώς και φιλοδοξεί να εξελιχθεί διεθνώς.

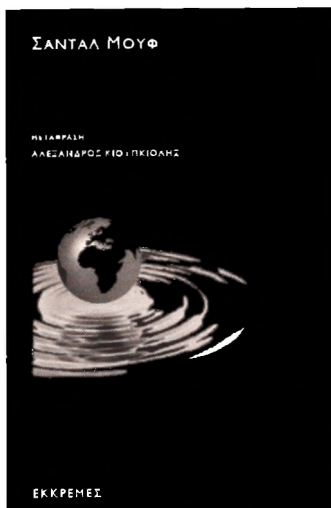
Οι εκτός συνόρων πολίτες δεν διαδραματίζουν πάντα έναν θετικό ρόλο για τα κράτη καταγωγής τους. Ανάλογα με τη στάση που τηρούν στη χώρα υποδοχής τους μπορεί να δημιουργήσουν αρκετά σημαντικά προβλήματα σε αυτά. Στην οπτική αυτή εγγράφεται το κείμενο του Grégoire Delhaye, το οποίο συζητάει την οργανωμένη δράση των αιγυπτίων κοπτών στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής εναντίον του εθνικού τους κράτους σχετικά με τη στάση που τηρεί η Αίγυπτος εντός των συνόρων της προς αυτή τη μειονότητα. Μιας δράσης τόσο επιτυχημένης που όχι μόνο δεν αφήνει αδιάφορο το αιγυπτιακό κράτος, αλλά εμπλέκει και τη χώρα υποδοχής, έτσι ώστε το ζήτημα να αποκτά ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις και να παύει να είναι αποκλειστικά εθνικό.

Ο Dufoix στην εισαγωγή του τονίζει ότι η γαλλόφωνη βιβλιογραφία για το ζήτημα που πραγματεύεται το βιβλίο είναι μικρή. Η ελληνική είναι ακόμα πιο περιορισμένη. Ο συλλογικός τόμος που παρουσιάσαμε μας παροτρύνει να σκεφτούμε την πολυπλοκότητα της ελληνικής περίπτωσης. Ακόμα και στο ζήτημα της ορολογίας υπάρχουν δυσκολίες στα ελληνικά: έτσι, για παράδειγμα, ο όρος «απόδημοι» μάλλον δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε όλες τις περιπτώσεις πληθυσμών που ζουν στο εξωτερικό αλλά διεκδικούν μια σχέση εθνικής καταγωγής με το ελληνικό κράτος. Οι πληθυσμοί αυτοί (π.χ. εκείνοι της Αμερικής, της Αυστραλίας, της πρώην Σοβιετικής Ένωσης) είναι ανο-

μοιογενείς, και στη μελέτη της πολιτικής της Ελλάδας απέναντί τους απαιτείται να συζητάσουμε τόσο τις ιδιαιτερότητες της ιστορικής πορείας των κοινοτήτων αυτών, όσο και τη σχέση που διατηρείται με την Ελλάδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- 1 Ανάλογης προβληματικής είναι και το συλλογικό έργο που επιμελήθηκαν οι Nancy L. Green / François Weil (επιμ.), *Citoyenneté et émigration. Les politiques du départ*, EHESS, Παρίσι 2006.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΑΜΠΕΚΗΣ

Ενάντια στο μεταπολιτικό Zeitgeist: για το βιβλίο της Σαντάλ Μουφ, *Επί του πολιτικού*, μτφρ. Αλέξανδρος Κιουκιοιολής, Εκκρεμές, Αθήνα 2010, 158 σ.¹

Ακροδεξιός νεολαϊκισμός, νέοι φονταμενταλισμοί, πόλεμοι ενάντια στην τρομοκρατία, φαινόμενα μαζικής «τυφλής» βίας στο εσωτερικό δυτικών ανεπτυγμένων δημοκρατιών, άνοδος του πολιτικού κυνισμού και πολιτική αποξένωση, μηντιοκρατία, οικονομική κρίση. Πώς θα μπορούσαμε, άραγε, να θέσουμε όλα αυτά τα φαινόμενα, και φυσικά όχι μόνον αυτά, υπό μία ενιαία και συνεκτική αναλυτική/θεωρητική σκέπη; Πώς θα μπορούσαμε να τα κατανοήσουμε

Ο Γιώργος Κατσαμπέκης είναι υποψήφιος διδάκτορας στο τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.
(giorgos_bek@hotmail.com)

ως συστατικά μέρη (ή/και συμπτώματα) μια ευρύτερης διαδικασίας; Αυτό φαίνεται πως επιχειρεί η γνωστή βελγίδα θεωρητικός Σαντάλ Μουφ (Chantal Mouffe) στο τελευταίο της βιβλίο που μόλις κυκλοφόρησε και στα ελληνικά με τον τίτλο *Επί του πολιτικού*. Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά. Τι είδους βιβλίο είναι αυτό; Δεν είναι ούτε συλλογή επιστημονικών δημοσιεύσεων της συγγραφέως, ούτε κλασικού τύπου ακαδημαϊκό φιλοσοφικό δοκίμιο, ούτε αμιγώς εμπειρική μελέτη. Είναι ένα θεωρητικό/μεθοδολογικό και πολιτικό μανιφέστο που συνδυάζει τη στέρεη θεωρητική/φιλοσοφική επιχειρηματολογία με μια γλώσσα προσιτή ακόμα και στον σχετικά αμύητο αναγνώστη, καθώς και την επίμονη επαφή με την εμπειρική πραγματικότητα. Άλλωστε, αιμην ξεχνάμε ότι η πρώτη έκδοση του συγκεκριμένου βιβλίου από τον εκδοτικό οίκο Routledge φιλοξενήθηκε σε σειρά με τίτλο «Στοχασμός εν δράσει» («Thinking in action»), τίτλος που κατά κάποιο τρόπο προαναγγέλλει μια πιο ενεργή εμπλοκή της θεωρίας με την πολιτική δράση, με την εμπειρική πραγματικότητα και τα τρέχοντα διακυβεύματα. Και η Μουφ, μέσα από τις γραμμές του κειμένου της, επιβεβαιώνει αυτήν ακριβώς την αρχική πρόθεση του εκδοτικού οίκου, παράγοντας στοχασμό με στόχο τη «δράση».

Γραμμένο πριν από πέντε χρόνια, το συγκεκριμένο βιβλίο, μάλιστα, διατηρεί την επικαιρότητά του σε τέτοιο βαθμό, που κάποιος θα μπορούσε βάσιμα να υποθέσει πως αναφέρεται μέχρι και στη σημερινή συγκυρία της κρίσης στην Ελλάδα και στον δυτικό κόσμο γενικότερα. Αξίζει, λοιπόν, ιδιαίτερα την προσοχή μας.

Βασική κατευθυντήρια γραμμή της επιχειρηματολογίας της Μουφ αποτελεί η λογική της αμφισβήτησης του λεγόμενου «μεταπολιτικού οράματος» σε όλες του τις αποχρώσεις και τα επίπεδα που αυτό εκφράζεται (στην πολιτική επιστήμη, στις διεθνείς σχέσεις και βεβαίως στην εκάστοτε πολιτική αρένα). Το motto/επιχείρημα «δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική λύση» ως προς το νεοφιλελεύθερο μοντέλο,² κάτι με το οποίο ο μέσος Έλληνας πρέπει να έχει εξοικειωθεί ιδιαίτερα τον τελευταίο καιρό, αφού αποτελεί πλέον καθημερινή παραίτηση που διοχετεύεται από τα ΜΜΕ και κατακλύζει το πεδίο του δημόσιου λόγου—, περνά μέσα από τη δοκιμασία της εμπεριστατωμένης θεωρητικής και εμπειρικής κριτικής αμφισβήτησης και απ' ότι φαίνεται εξέρχεται ιδιαίτερα αποδυναμωμένο. Αλλά ας δούμε με την σειρά τα βήματα που ακολουθούνται. Κατ' αρχήν, γίνεται μία «ρίσιμη διάκριση ανάμεσα στην «πολιτική» και «το πολιτικό»,